

*АЛЕКСАНДРА КОРДА-ПЕТРОВИЋ,
ЧЕШКИ ПУТОПИСИ О БАЛКАНУ.*

Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2020, 183.

Књига *Чешки путописи о Балкану* Александре Корде-Петровић настала је као резултат издвајања корпуса путописних текстова везаних за географску област Балкана из обимне грађе чешке путописне прозе. Поред увода, ова монографија садржи тринаест поглавља о путописним темама које се могу пратити од 16. века до данас, уз различите врсте текстова о балканским земљама, народима и културама. Свако од поглавља је упечатљиво и сликовито именовано, – Словенски Балкан, Егзотични Балкан, Јуначки Балкан, Слике са балканског фронта, Балкан у светским путописима између два светска рата и сл. како би се истакло шта је била главна преокупација различитих аутора путописа.

Иако не постоји јединствена дефиниција путописа, у уводу ове књиге истиче се подела путописа на два типа – уметнички и документаристички. Овим се у великој мери наговештава у каквим жанровским оквирима ће бити представљена чешка путописна грађа о Балкану. Осим тога, у уводу ауторка настоји да објасни како се појам Балкана не односи само на географско подручје, већ пре свега на субјективно схватање овог, како географског тако и културно-историјског, појма.

У фокусу чешких путописаца Балкан се нашао тек када су политичке околности и опасност од продора Турака усмерили пажњу на Турску и Цариград. Из текста монографије се тако сазнаје да најстарији сачувани аутентични записи о Балкану датирају из средине 16. века и да су били писани на латинском језику, а углавном су их састављали чланови дипломатских мисија које су хабзбуршки цареви упућивали у Константинопољ. То значи да су први путописи имали информативни и политички значај. С краја 16. века потиче и најстарији сачуван путопис о Балкану на чешком језику који је написао Вацлав Вратислав из Митровица, познат као Туречек.

Наредни период када су чешки путописци описивали Балкан односи се у великој мери на 19. век, за који се у монографији Александре Корде-Петровић каже да је углавном био описан у панславистичком духу препородних и романтичарских тенденција упознавања традиције и фолклора Јужних Словена, када се фокус аутора окреће од географских и културолошких описа ка сликању субјективног доживљаја путника. Један од важних мотива за упознавање Балкана при том је била егзотика Оријента, култура и традиција земаља и царства који су дуго чешким путописцима били недоступни. Тако се од друге половине 19. века дестинације путописаца све више померају према југоистоку Европе. Осим дословно путописа, у овом периоду настају и записи чешких књижевника о Јужним Словенима и Балкану, али без представе о географским границама Балкана. С тим у вези велика је пажња додељена животу и путовањима знаменитог чешког књижевника словачког порекла Јану Колару, кога ауторка представља и као „неуморног путника” и „идеалног туристу”.

Након првобитног интересовања за словенску узајамност и национална питања, чешки аутори путописа Балкан све чешће сагледавају као простор

егзотичног, необичног, тајанственог, нечег што је требало открити и упознати. Након 1848. године, са развојем новинарства, информације ће бити све доступније ширем кругу читалаца, у вези са чиме је приметан журналистички и објективнији поглед Чеха усмерен ка Балкану. Овде се издвајају путописни фелтони о Балкану двојице књижевника друге половине 19. века – Витјеслава Халека и Јана Неруде. Међутим, ни у њиховим, као ни у раније помињаним путописима, нема помена о географским оквирима Балкана, али се Београд у Нерудином путопису представља као „капија Оријента”.

Егзотични Балкан би стога могао да се назове и Оријентални Балкан, будући да се у путописима тројице чешких књижевника заправо истиче присуство Турака на овим просторима. У погледу на ту чињеницу, природно се надовезује интересовање Чеха за јуначки Балкан, будући да се од друге половине 19. века у чешкој периодици све више објављују новински извештаји о балканским земљама у вези са бурним устаничким дешавањима и борбама против Турака. Ауторка наглашава да су значајну улогу у стварању слике о Балкану тада стекли чешки дневни листови и часописи као што су били – *Národní listy*, *Osvěta*, *Lumír*, *Světlozor*, *Květy*, *Slovanský přehled*. Извештачи о догађајима са Балкана били су – Чењек Слепанек, Јиржи Поливка, Владимир Сис. Осим ових аутора, из истог периода потичу и путописни записи различитог карактера и идејног усмерења аутора као што је био, на пример, Бохумил Боучек, који као лекар на позив црногорског књаза Николе долази на Балкан да помогне црногорским устаницима против Турака, а чији епистоларни и дневнички записи добијају карактер путописног штива. Истодобно је и Јозеф Холечек био ратни извештач за чешке новине *Národní listy*, поводом борби против Турака у Црној Гори. Путопис Јозефа Винша представља детаљну истраживачку и описну студију о Црној Гори, али уједно и антрополошко-психолошку анализу менталитета једног народа. У овој групи аутора се наводи и чувени књижевник Јарослав Хашек, због чије несталне и провокативне природе са сигурношћу и тачношћу не може да се утврди када је и где све тачно писац био на Балкану, али је о својим „путовањима” детаљно приповедао у својој белетристичкој краткој прози.

О Балкану су крајем 19. века извештавали сликари, различити научници, па и даме. Имена двојице чешких сликара доводе се у везу са путописном прозом. У питању је најпре Јарослав Чермак, који не пише експлицитно путописе, али мотиви са његових слика послужиће касније саображавању белетризоване путописне прозе Франтишека Кожица; потом је ту Лудвик Куба, сликар који пише путописне чланке и студије које је објављивао у низу чешких часописа и новина, касније објављених у књигама под називом – *Штиво о Македонији*, *Штиво о Старој Србији*, *Штиво о Далмацији* и сл.

Чешка историјска наука започела је своја балканолошка истаживања кроз рад историчара Константина Јиречека, аутора књига *Војна цеста од Београда за Цариград и Балкански кланци* и *Историја Срба*. Јиречек се у путописним цртицама не бави само описима и информацијама, већ се у тим записима осећа добар спој znalца историје и географије, препознаје се љубитељ природе, али и писац са даром. Јиречеку се између осталог приписује и велика заслуга јер је повукао преко мапе Балканског полуострва имагинарну линију у свом научном делу *Историја Срба*. У питању је тзв. „Јиречекова линија”, која разграничава утицај латинске културе (на северу) и грчке (на југу) до IV века н.е. Линија се повлачи од места Лац у данашњој Албанији, води преко Софије, преко венаца Старе Планине до Одесе и Црног мора.

У вези са организованим насељавањем Војне крајине уздуж границе са Отоманским царством, живљем са територије Хабсбуршке монархије, Чеси све

учесталије индивидуално долазе на Балкан. Међу њима је било и оних који су у Србију били позвани као стручњаци од стране највиших представника власти. Управо је то био случај, како сазнајемо у монографији, са Јозефом Здењском Раушаром, чији дневнички записи и успомене не спадају у чисти жанр путописа, али који у себи садрже непроцењиво важне податке о животу у Србији током две последње деценије 19. века. Нарочито је то случај са његовом прозом *Успомене на Србију од 1884. до 1897. и наше земљаке, или Са српских планина. Из мога дневника и мојих успомена из Србије.*

У погледу чињенице да је Балкан био небезбедна и опасна дестинација, не чуди чињеница да постоји мањак записа о Балкану из женског пера. Тек спорадично, постојали су примери чешких жена које су стицајем животних или професионалних околности боравиле у овом региону. Међу њима се спомињу Ана Ржехакова и Ружена Свободова.

Балкански ратови почетком 20. века донели су нови талас мотивације путописцима да путују и извештавају са „вечито узбурканог” Балканског полуострва. Оно што се у монографији проницљиво истиче јесте да се све ово време различито доживљавају, тумаче и уцртавају географске, али пре свега, менталне мапе овог дела Европе. Неки су повлачили границе од Трста до Одесе, неки су сматрали да Балкан почиње тамо где се завршава аустроугарски утицај. Балканом су сматране области јужније од Саве и Дунава или се пак поштовала „Јиречекова линија” као уцртана међа према осталом делу Европе. Док су се ове географске линије током времена померале, на менталним мапама чешких путописаца Балкан је постојано био записан као област у којој се преплићу европска и оријентална култура и традиција, мешавина различитих традиција, обичаја и фолклора. Балкан је описиван као политички нестабилан регион, непредвидив и опасан за неупућеног Средњоевропљанина. Тиме се постепено градио стереотип о Балкану, који се препознаје и код чешких путописаца с почетка 20. века. Путописе више не пишу само дипломате, фолклористи, песници и писци новинари, већ у већем броју своје записе са одликама књижевног путописа остављају научници, истраживачи, па и привредници. Путописни записи такође прерастају репортажну и фелџонистичку форму, постају нека врста студија из области историје, етнографије, фолклористике, из области геологије и зоологије.

Из књиге Александре Корде-Петровић тако сазнајемо, да је међу Чесима који су регрутовани у аустроугарску војску и били послати на јужни фронт, било и оних које је рат прекинуо у књижевном раду, али и оних које је ратно искуство натерало да узму перо у руке. Према статистици коју износи Јан Спрингер у књизи *Одјеци светског рата на Балкану у чешкој књижевности*, лично искуство чешких аутора са Балканског фронта током Првог светског рата забележено је чак у 44 посебна издања књига прича, романа, збирки песама и драма, а само сегментарно ова искуства се описују у 25 романа. На примеру неколико дела реномираних чешких аутора, ауторка монографије показује разноврсност уметничких поетика и приступа у сликању њихових доживљаја на Балканском фронту током Првог светског рата. У питању су књижевници Јаромир Јон, затим Јарослав Колман, Станислав Костка Нојман, Јан Моравек, Рихард Вајнер.

Што се тиче чешких путописа о Балкану насталих у периоду између два светска рата, ауторка закључује да их је тешко временски датирати, јер су неки од њих написани пред Први светски рат, али објављени тек после њега, или су путописци своја предратна путовања накнадно описивали са одређене временске дистанце и у другачијим историјским околностима. У јубиларном зборнику посвећеном Франку Волману, између осталог, објављен је рад М. Б.

Хлеборада под насловом *Чешки путописи по Југославији између два рата и Волманов допринос*, у коме се износи податак да је у међуратном периоду у Чехословачкој објављено преко 40 путописа који се односе само на овај део Балкана. По Хлебораду се ти путописи могу поделити у репортажне, лирске и интелектуалне. У оквиру овог темата се издвајају путописи аутора као што су – Јулиус Комарек, Јиржи Махен, Јакуб Демл, Вацлав Фиала, Антоњин Фиалка. Путописи наведених аутора данас се могу читати као драгоцени извори података за историјска, етнографска, фолклористичка, културолошка и социолошка истраживања, али и као уметничка књижевност високог квалитета.

Нова геополитичка подела Европе после Другог светског рата дакако је утицала на интересовања чешких путописаца. Мапа Балкана у чешким путописима педесетих и шездесетих година 20. века биће исцртана новим границама. После резолуције Информбироа слика о Југославији је такође била поларизирана: за једне је то земља која је „скренула са правог пута”, док за друге постаје синоним слободне социјалистичке земље о којој није пожељно писати позитивно. Неки од путописа писаних након 1945. године чешких аутора, као што су Јан Пиларж, Евжен Пержина, Вацлав Јарош, Јиржи Стана, Станислав Рихтер, некритички посматрају стварност са тежњом да фаворизују социјализам. Од половине педесетих година доминира путописна репортажа, која се развија у правцу лиризаације и потраге за егзотиком, што је начин реакције на пропагандни тон претходног периода.

Монографија Александре Корде-Петровић завршава се прегледом савремених путописа о Балкану. Доступношћу различитих медија, у савременом добу све чешће се на бројним чешким интернет страницама могу читати записи са путовања аутора различитог профила, било да су потписани или не. Иако интернет путописи свакако не спадају у књижевне текстове, будући да не претендују да остваре било какву уметничку вредност, ауторка истиче да су такви текстови веома драгоцени из разлога што анонимним записивањем различитих утисака са путовања имамо прилику да читамо текстове који су аутентични и искрени, те тако постају солидан извор за социолошка и антрополошка истраживања.

Изабраним примерима ауторка илуструје и белетризацију путописног жанра, где се ток појединачног путовања кроз конкретни географски простор тематизује као свет фикције, у вези са чиме се наводе изабрани романи Михала Ајваза и Мартина Ришавог. Коначно, у закључку овог исцрпног и богатог прегледа чешке путописне прозе о Балкану, наводи се уочена жанровска разноликост, будући да се сви илустровани текстови крећу од поетско-алегоријских, преко фељтонистичких, фолклористичко-историјских и сатирично-хумористичких, документаристичких, до белетризованих путописа. Оно што ауторка открива у погледу путописне слике Балкана чешких аутора, јесте да углавном преовлађују журналистичке форме путописа, а одмах иза њих следе фолклористичке и научне студије које носе и одлике путописног жанра. Анализом одабраних путописа долази се до закључка да се из угла чешких аутора временом слика Балкана мењала, али суштински субјективни однос према њему остао је скоро непромењен. Балкан је тако за чешке путописце остао егзотична област, темпераментна, пуна парадокса, непредвидива и помало опасна.

Књига Александре Корде-Петровић настајала је фрагментарно, кроз дугогодишњи истраживачки рад и предавања на Филолошком факултету. Како и сама наводи, монографијом не претендује да пружи комплетан увид у путописну грађу чешких аутора о Балкану, будући да су одабир и доступност грађе диктирали и неравномерну заступљеност путописа о појединачним балканским земљама. Тако у књизи доминирају разматрања путописних записа о

јужнословенским земљама и региону југоисточног Балкана, док су у мањој мери заступљени чешки путописи о Румунији, Турској и Албанији.

Иако се због занимљивог и вешто упреденог садржаја чини да је ова монографија веома кратка јер се брзо и лако чита, она садржи јасан преглед добро организоване и мајсторски илустроване чешке путописне прозе, било писане на чешком језику или писане од стране Чеха, или пак аутора који су родом потицали из Чешке. Богатим и сликовитим описима, илустрацијама и небројеним записима, стиче се утисак да је пред нама путопис који отвара прозоре у прошлост и пределе који су нам једнако блиски и далеки. Исцрпан и минуциозан опис чешких путописа о Балкану Александре Корде-Петровић представља и једну алегоричку мапу будућих истраживања овог специфичног жанра на граници лепе књижевности, публицистике, журнализма, документарне и научне прозе.

Ивана Кочевски
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
ivana.kocevski@fil.bg.ac.rs